

ДОМАШНІЙ АРЕШТ ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Шпачук А.О.,
студентка
Академії адвокатури України

Анотація: У статті розглядаються питання застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі. Особлива увага приділяється новому для українського кримінального процесуального законодавства запобіжного заходу – домашнього арешту. Обґрунтовується необхідність його впровадження в кримінальний процес України

Ключові слова: кримінальний процес, запобіжний захід, домашній арешт

Відповідно до державної політики, направленої на гуманізацію кримінального процесуального законодавства, виникає необхідність впровадження єдиних, наближених до європейських стандартів застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Дотримання прав особи під час розслідування злочинів є пріоритетним в діяльності органів кримінальної юстиції. У першу чергу це стосується забезпечення прав підозрюваних і обвинувачених на стадії досудового розслідування.

Одним із найважливіших питань в практиці досудового розслідування є питання застосування запобіжних заходів.

Запобіжні заходи – це передбачені кримінальним процесуальним законодавством заходи державного процесуального примусу, які тимчасово обмежують права та свободи підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення його належної процесуальної поведінки [6, 157]. Вони застосовуються задля запобігання можливості уникнути ним слідства чи суду. Питання про застосування у кримінальному судочинстві запобіжних заходів лише на перший погляд видається другорядним, нібито далеким від основного завдання судово-правової реформи, яка наразі триває в Україні. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. (надалі КПК 1960 р.) в ст.149 передбачав досить широкий вибір запобіжних заходів, а саме:

- підписку про невиїзд;
- особисту поруку;
- поруку громадської організації або трудового колективу;
- заставу;
- взяття під варту;
- нагляд командування військової частини [5, 129].

За своєю правовою природою запобіжні заходи є примусовими засобами, що застосовуються до особи, коли вона ще не визнана винною у вчиненні злочину та, у відповідності із принципом презумпції невинуватості, є невинуватою.

Відхилення від букви закону в царині застосування запобіжних заходів може призвести до суттєвого ущемлення конституційних прав і свобод громадян та знецінення гуманістичного принципу як такого. Тож питання про роль і місце запобіжних заходів у кримінальному судочинстві тісно пов'язане з гарантіями захисту особи в кримінальному процесі, що і є основною метою правової реформи.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), що відповідав би сучасним демократичним стандартам, є однією з умов членства України в Раді Європи. Це зобов'язання Україна виконала 13 квітня 2012 року, коли кодекс було прийнято Верховною Радою України.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який вступив в дію 19 листопада 2012 року, містить ряд положень, що покликані обмежити сферу застосування запобіжних заходів, пов'язаних із позбавленням волі. До них можна віднести норми щодо: проведення досудового розслідування по кримінальним проступкам (неможливо застосувати тримання під вартою по вказаним видам кримінальних правопорушень); особливої процедури погоджень застосування всіх без виключення запобіжних заходів (слідчий – прокурор – слідчий суддя; за КПК 1960 р. це були повноваження слідчого та прокурора); запровадження нового виду запобіжного заходу – домашнього арешту. При цьому слід зазначити, що підписка про невиїзд трансформувалася в особисте зобов'язання, яке полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, окремі види з яких раніше не могли покладатися на особу, до якої було застосовано підписку про невиїзд або інші запобіжні заходи, не пов'язані з триманням під вартою. Мова йде, зокрема, про наступні обов'язки: пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання; носити електронний засіб контролю. У разі невиконання цих обов'язків до підозрюваного, обвинуваченого може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати. Разом з тим із числа переліку запобіжних заходів виключено поруку громадської організації чи трудового колективу та нагляд командування військової частини.

Майже у всіх проектах Кримінального процесуального кодексу України, які були оприлюднені та широко обговорювалися юристами країни, до запобіжних заходів пропонувалося включити і домашній арешт.

Як запобіжний захід, домашній арешт існував у Росії ще з часів Уставу карного судочинства Російської імперії. Він рекомендував використовувати домашній арешт для важкохворих людей і матерів, що годують, однак на практиці він застосовувався, як правило, у відношенні до високопоставлених або заможних персон (т.з. еліти). Серед найбільш відомих в'язнів цієї категорії були, наприклад, вбивці Григорія Распутіна – Володимир Пуришкевич, Фелікс Юсупов і Дмитро Романов, які були відомими персонами не тільки в російських, але й закордонних колах.

У той же час, слід зазначити, що домашній арешт був передбачений кримінально-процесуальним кодексом Української РСР 1922 р., як в тім, і аналогічними актами, прийнятими в ті роки іншими союзними республіками. Відповідно до букви закону, він міг застосовуватися як за наявності охорони, приставленої до помешкання арештанта, так і без неї. Однак, уривчасті дані свідчать про те, що домашньому арешту звичайно піддавалися особи з позитивною репутацією, які зовсім не прагнули ухилитися від суду та його наслідків, а тому стеретти їх не було особливої необхідності.

Проте, вже після Другої світової війни домашній арешт застосовувався настільки рідко, що вже вважався анархізмом, і новий, більш ліберальний Кримінально-процесуальний кодекс 1960 р. даний запобіжний захід не включав, – його автори вирішили обійтися взяттям під варту, підпискою про невиїзд і передачею на поруки трудовому колективу.

Потрібно зазначити, що кримінально-процесуальне законодавство багатьох держав світу передбачає застосування домашнього арешту як запобіжного заходу. Він передбачений, наприклад, у таких країнах, як Казахстан, Латвія, Литва, Німеччина, Росія, Швеція та в багатьох інших.

Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1924 року перейняв велику частину положень статуту Кримінального судочинства, у тому числі положень, що регламентують застосування запобіжних заходів.

Значне місце в їх числі приділялося домашньому арешту, який мав досить широку практику застосування. Проте, з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 р. домашній арешт було виключено з системи запобіжних заходів, які застосовувались до підозрюваної, обвинуваченої, підсудної та засудженої особи [4, 17].

Суть даного запобіжного заходу полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період (ч. 1 ст. 181 КПК України). Домашній арешт, як запобіжний захід, по-

лягає в обмеженні свободи пересування підозрюваного, обвинуваченого шляхом його ізоляції в житлі через заборону залишати житло цілодобово або у певний період доби. При цьому, людині не обов'язково цілодобово перебувати в чотирьох стінах: вона зможе ходити на роботу і в магазини, а в помешканні перебувати, наприклад, з 22 до 6 години. Детально ж режим арешту повинен бути прописаний ухвалою слідчого судді, у компетенції якого – санкціонувати застосування як домашнього арешту, так і всіх інших, передбачених КПК, запобіжних заходів.

Згідно з ч. 2 ст. 181 нового КПК, його може бути застосовано лише до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Цікаво те, що дане положення не містить обмежень, з того можна зробити висновок, що до цієї категорії можуть потрапити особи, підозрювані у здійсненні особливо тяжких (небезпечних) злочинів. Стаття 299 КПК України містить певне застереження про недопустимість застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту під час досудового розслідування кримінальних проступків (кримінальний проступок у законопроекті від 28 лютого 2012 р. № 10126 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» визначається як діяння, за яке передбачено покарання у вигляді громадських робіт, або інше, більш м'яке покарання, за винятком основного покарання у вигляді штрафу в розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Обираючи запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, суд зобов'язаний керуватися ст.ст. 177, 178 КПК України, які містять мету, підстави та обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу. В цьому випадку будуть братися до уваги особа підозрюваного, обвинуваченого, його вік та стан здоров'я, міцність соціальних зв'язків в місці його проживання, у тому числі наявність в нього родини й утриманців, наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання та інш. Наприклад, було б нелогічно застосовувати домашній арешт до зловмисника, у якого немає житла. А людині з доброю репутацією, яка завдала шкоди на ґрунті ревнощів або помсти, можна дати шанс уникнути в'язниці.

Процесуальний порядок застосування цього запобіжного заходу зводиться до: а) подання слідчим, за погодженням з прокурором, вмотивованого клопотання слідчого судді, суду, про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та доказів на підтвердження його подання; б) постановлення слідчим

суддею, судом за результатами розгляду клопотання вмотивованої ухвали про застосування до підозрюваного, обвинуваченого домашнього арешту з точним визначенням у ній житла, в якому він буде ізолюваний і у якому часовому режимі, та роз'ясненням йому по суті домашнього арешту і наслідків його недотримання; в) направлення ухвали для виконання органу внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого; г) повідомлення органу внутрішніх справ слідчому судді, суду про взяття особи на облік [3, 411].

Варто зауважити, що домашній арешт не повинен обмежувати права та свободи людини, а тому вказівка в ухвалі на окремі обмеження має бути вмотивована судом.

Аналіз статистики за 2011 рік засвідчив, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовувався щодо 35044 осіб, з них 27101 особи вчинила тяжкі та особливо тяжкі злочини. Виходить, що майже до 8000 осіб був застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, хоча вони вчинили злочини середньої тяжкості, але перешкождали об'єктивному розслідуванню шляхом неявки до правоохоронного органу, фальсифікації доказів, впливу на учасників процесу тощо. У деяких випадках підозрювані (обвинувачені) змушені були «сидіти», оскільки не мали змогу внести заставу.

За період з 20 листопада до 6 грудня 2012 р. запобіжний захід у вигляді тримання під вартою був застосований тільки для 287 осіб. За ці два тижні в суди подано 12 клопотань про обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, 9 з них вже задоволені.

Домашній арешт покликаний вирішити зазначені проблеми та стати дієвим запобіжним заходом, достатнім для забезпечення належної процесуальної поведінки без застосування тримання під вартою.

Очікується, що шляхом запровадження домашнього арешту вдасться значною мірою розвантажити ізолятори тимчасового тримання осіб та слідчі ізолятори, кількість затриманих в яких не завжди відповідає можливості розміщення таких осіб, що відповідно призводить до порушень прав людини.

З психологічної точки зору, домашній арешт для особи, до якої він застосовується, також є допоміжним запобіжним заходом, оскільки не для кого не секрет, що ті особи, які «відвідали» ті ж самі слідчі ізолятори, певною мірою схильні до вчинення правопорушень і в майбутньому. А так підозрюваний (обвинувачений) буде проживати в звичній для себе обста-

новці, без заборони на спілкування, заняття спортом, користування мультимедійною технікою тощо.

Режим ізоляції підозрюваного, обвинуваченого в межах житла включає лише ізоляцію на визначений час: цілодобово або на певний період, наприклад з 22 до 6 години. Можливість встановлення інших обмежень при домашньому арешті в законі не передбачено. Проте на підозрюваного, обвинуваченого при обранні до нього цього запобіжного заходу як такого, що непов'язаний з триманням під вартою, може бути покладено один або кілька обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 нового КПК.

Позитивним є також те, що новий КПК України чітко встановлює строки можливого застосування домашнього арешту – 2 місяці, при особливій необхідності, пов'язаній зі складністю кримінального провадження, може бути продовжений до 6 місяців, але зазначений строк є граничним. Це стимулюватиме правоохоронні органи в стислі строки завершити досудове розслідування. По закінченні цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід скасовується [3, 410].

Згідно з ч. 5 ст. 194 нового КПК, працівники органів внутрішніх справ з метою належного контролю за особою та за виконанням вимог, покладених на неї під час досудового розслідування, уповноважені з'являтися за місцем проживання цієї особи, вимагати надання усних чи письмових пояснень з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань. Новим є те, що при застосуванні домашнього арешту для його безумовного виконання можуть застосовуватись засоби електронного контролю.

Їх сутність полягає у закріпленні на тілі особи пристрою, який даватиме змогу відслідковувати й фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій буде захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби вчинити такі дії. Крім електронного браслета відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 696 «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю» можна застосовувати й інші засоби електронного контролю за підозрюваними (обвинуваченими): електронний моніторинг, мобільний контрольний пристрій, мобільний пульт моніторингу, персональний трекер, ретранслятор, сервер моніторингу, стаціонарний пульт моніторингу, стаціонарний контрольний пристрій [7].

Не варто забувати, що електронна система відстеження є важливою, але не єдиною складовою інституту домашнього арешту. Він цілком може функціонувати і без неї, бо для контролю за дотриманням накладених судом обмежень можна використовувати і традиційні методи – раптові візити додому до заарештованих і перевірочні дзвінки на їхні домашні телефони.

У разі вчинення особою однієї з перерахованих дій це буде підставою для зміни запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на тримання під вартою. Вказане є додатковим «стимулом» для особи, до якої він застосовується.

Нині в МВС України створено робочу групу, яка займається розробленням механізму застосування електронних засобів контролю. З метою реалізації нової норми буде закуплено спеціальну техніку та проведено навчання по її застосуванню працівниками органів внутрішніх справ, які будуть здійснювати контроль за особами, щодо яких обрано запобіжний захід у виді домашнього арешту.

Такий запобіжний засіб можна було б застосовувати й до цілої групи осіб із особливими потребами, перебування яких під вартою є небажаним (особи, які страждають на певні хвороби, що не підлягають лікуванню), мають на утриманні неповнолітніх дітей, та до осіб похилого віку [1].

Тому, введення такого запобіжного заходу, як домашній арешт – надає можливість скоротити кількість людей, що знаходяться в слідчих ізоляторах приблизно на третину, скоротити витрати бюджету і держави на утримання цих людей, на оплату персоналу, який там працює, на утримання всіх цих будівель і споруд. Саме така економія Держбюджету надасть можливість закупити електронні засоби контролю.

А найголовніше те, що нарешті наша держава зможе забезпечити належне дотримання закріпленого в статті 5 Європейської Конвенції права на свободу й особисту недоторканність.

Так, Україна посіла 3-тє місце серед країн Ради Європи за кількістю рішень Європейського суду з прав людини, винесених за зверненнями проти неї у 2011 році. За даними суду, найбільш часто в Україні порушується право на чесний суд, на захист власності, на ефективний правовий захист, на розгляд справи в розумні строки, а також право на свободу і безпеку.

За кількістю справ, які знаходяться на розгляді суду за станом на 1 січня 2012 року, Україна посідає 5-е місце після Росії, Туреччини, Італії та Румунії. У 99% випадків розгляду справ заявників-українців суд визнавав факт наявності порушень прав людини [8].

Домашній арешт – більш гуманний запобіжний захід в порівнянні з триманням під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства. Зважаючи на підвищену увагу з боку міжнародної спільноти до цих питань, рішень Європейського суду з прав людини щодо допущених в Україні порушень при взятті осіб під варту та їх подальшому триманні, зазначена тема втрапить гостроту і нагальність після появи нового запобіжного заходу – домашній арешт.

Переконана, що введення в практику кримінального судочинства домашнього арешту в якості альтерна-

тиви тримання особи під вартою – це не тільки прояв гуманності з боку держави по відношенню до осіб, що підозрюються (обвинувачуються) у скоєнні злочину, але ще і підвищення вимог до якості роботи оперативників, слідчих, суду оскільки виникає об'єктивна необхідність більш мотивованого обґрунтування застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту замість домашнього арешту.

І найголовніше, домашній арешт забезпечить більшої частини цих осіб можливість зберегти себе в суспільстві

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вместо СИЗО – домашний арешт. В Украине не прекращаются дебаты по поводу нового Уголовно-процессуального кодекса [Электронный ресурс] // Медиа группа Объектив. – Режим доступа: <http://www.objectiv.tv/210112/65597.html>
2. Інформаційний лист ВССУ № 1735/0/4-12 від 26.11.2012.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т.Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
4. Кучинська О.П. Домашній арешт в кримінально-процесуальному законодавстві [Електронний ресурс] / О.П. Кучинська. – Режим доступу www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Advokat/2010_7/2010-7-Kuchynska.pdf
5. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій : навч. посібник / Лобойко Л.М. – К. : Істина, 2005. – С. 130.
6. Назаров В. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Назаров В.В., Омеляненко Г.М. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – К. : Атіка, 2007. – С. 175.
7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 696 «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю».
8. Украина – третья по количеству обращений в Европейский суд по правам человека [Электронный ресурс] // Фокус. – Режим доступа: <http://focus.ua/society/217569/>

ДОМАШНИЙ АРЕШТ КАК МЕРА ПРЕСЕЧЕНИЯ В КРИМИНАЛЬНОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Шпачук А.О.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы применения мер пресечения в уголовном процессе. Особое внимание уделяется новой для украинского уголовного процессуального законодательства мере пресечения – домашнему аресту. Обосновывается необходимость его внедрения в уголовный процесс Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс, мера пресечения, домашний арест.

LIMITS OF HOME RESIDENCE AS PREVENTION IN CRIMINAL-PROCEDURAL LEGISLATION

Shpachuk A.O.

Summary: The article examines the application of preventive measures in the criminal process. Special attention is given to the new Ukrainian criminal procedure law as punishment – house arrest. The necessity of its introduction into the criminal process in Ukraine.

Keywords: criminal proceedings, a preventive measure, house arrest.